



Dört Farklı Perspektiften İslam Demokrasi Tartışmaları

Ahmet Ayhan KOYUNCU

Ar. Gör. Dr., Muş Alpaslan Üniv. Fen Edebiyat Fak. Sosyoloji
ahmetakoyuncu@hotmail.com

Öz

İslam ve demokrasi tartışmaları, günümüzde ciddi bir literatür oluşturmuş önemli bir konudur. İslam ve demokrasinin birbiri ile bağdaşabilir olup olmadığı konusunda, hem Batılı sosyal bilimcilerden hem de İslamcı hareket mensubu isimlerden iki farklı yaklaşım söz konusu olmuştur. Bu bağlamda İslam demokrasi ile bağdaşır diyen Batılı sosyal bilimciler ve İslamcı düşünürler olduğu gibi İslam demokrasi ile bağdaşmaz diyen Batılı sosyal bilimciler ve İslamcı düşünürler mevcuttur. Tartışmaların ana kavramları hâkimiyet, şura, meşveret, icma, içtihat gibi kavramlardır. Birinci gruptakiler, metinsel analizler çerçevesinde Allah'ın hâkimiyetinin kula devredildiğini öne sürmektedirler. Demokrasinin sadece bir yönetim mekanizması değil, aynı zamanda bir yaşam biçimi, bir felsefe olduğunu ileri sürmektedirler. Karşıt grup ise, demokrasinin Allah'ın hâkimiyetine bir ortaklık olmadığını, İslam'ın temel ilkeler haricinde bir devlet modeli önermediğini, insanın tarihsel ve toplumsal şartlara göre düzenlemesi için serbest bıraktığını ileri sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam, Demokrasi, Hâkimiyet, Şura, İcma, İctihat.

Four Different Perspectives of Islamic Democracy Debate

Abstract

Discussions of Islam and Democracy are very important issues which have a serious literature in these days. There are two main approaches whether Islam is compatible with democracy or not. The main concepts are sovereignty, shura (consultation), ijma, (consensus of fuqaha) and ijthad (jurisprudence). The first approach claims that Islam is incompatible with democracy because of some basic principles. Both of some Western social scientists and Islamist thinkers share this thought. According to these scholars, Islam means that the sovereignty of God (Allah) but democracy is full of opposite this idea and it means that the sovereignty of people. This group defines democracy not only a system of governance but also style of life and philosophy. The second approach asserts that Islam doesn't contradict with democracy. Muslims are free to choose any model among others in accordance with the historical and social circumstances.

Keywords: Islam, Democracy, Sovereignty, Shura, Ijma, Ijthad

Giriş

İslam ve demokrasi meselesi, yaklaşık 150 yıldır İslam dünyasını meşgul eden tartışma konularının en önemlilerinden birisidir. İlk defa Osmanlı imparatorluğunun son dönemlerinde, Batı'nın üstünlüğünün kabul edildiği dönemlerde gündeme gelmiştir. Özellikle Avrupa'ya giden öğrencilerin ve entelektüellerin, Avrupa sisteminden etkilenmeleri bazı tartışmaları gündeme getirmiştir. Bu tartışmaların başında "İslam dünyası neden geri kaldı?" sorusu gelmektedir. Bu çerçevede İmparatorluğun yıkılışını engelleme amacı güden yazar ve düşünürler, İslam dünyasındaki gerilemeyi bir takım sebeplere bağlamıştır. Bu sebeplerin en önde geleni istibdat rejimi olarak değerlendirilmiştir.

"Hükümet-i mutlaka" olarak da adlandırılan, tek bir kişinin mutlak yetkilere sahip olduğu yönetim biçiminin, İslam dünyasını ve Osmanlıyı geri bıraktığı düşünen dönemin aydınları, Batı dünyasında gördükleri demokrasi veya dönemin adlandırması ile "hükümet-i meşruta"yı, gelişmenin bir aracı olarak görmüş ve İslami kavramlar çerçevesinde yeniden yorumlamıştır. Bilindiği kadarıyla ilk defa Yeni Osmanlılar olarak adlandırılan grubun görüşlerinde karşılaşılan bu yaklaşım, daha sonra İslamcılar tarafından da kabul görüp, hemen hemen aynı argümanlarla savunulmuştur. İlk dönem İslamcılarının demokrasiyi savunmalarına rağmen, sonraki dönem İslamcılarında demokrasiye karşı farklı tutumlar ve bakış açıları ile de karşılaşılmaktadır. Bu farklı perspektiflerde İslamcılarının yaşadığı ülkelerin, siyasal, sosyal, kültürel şartların etkileri bulunmaktadır.¹ Ayrıca İslamcılar dışında Batılı sosyal bilimcilerin de İslam-demokrasi tartışmalarında görüşleri mevcuttur. Bu çalışmada ele alınmak istenen konu, hem Batılı sosyal bilimcilerin hem de İslamcılarının, İslam ile demokrasinin uyuşup-uyuşmadığı konusundaki görüşleridir. Genel olarak bakıldığında İslam'ın demokrasi ile uyuşup-uyuşmadığı konusunda iki ana perspektif vardır: İslam'ın demokrasi ile uyuşabileceğini savunan görüş ile İslam'ın demokrasi ile uyuşamayacağını savunan görüş. Bu görüşler hem İslamcılar hem de Batılı sosyal bilimciler tarafından savunulmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı, İslam demokrasi ile uyuşmaz diyen İslamcılarının ve Batılı sosyal bilimcilerin görüşleri ile İslam demokrasi ile uyuşur diyen İslamcılarının ve Batılı sosyal bilimcilerin görüşlerini karşılaştırmak ve demokrasiden ne anladıklarını ortaya koymaktır. Çalışma öncelikle mevcudu tasvir etmek ve daha sonra bu farklılıkların nereden kaynaklandığı, demokrasiye ilişkin farklı anlamayı mümkün kılan sebepleri tespit etmeyi amaçlamaktadır.

Çalışmanın kapsamı, görüşleriyle özgül bir ağırlık oluşturan isimlerdir. Hem batılı sosyal bilimciler içerisinde hem de İslam dünyasında İslam ve

¹ Bitmek üzere olan "1970 Sonrası Türkiye'deki İslamcılarının Demokrasi Algısı" adlı doktora tezimin özellikle 3. ve 4. bölümlerine bakılabilir.



demokrasi üzerine yoğun bir literatür vardır. Ancak, örneğin İslamcı isimler ele alındığında, bu çalışmaya konu edilen isimler, İslam dünyasındaki İslami hareketler üzerinde oldukça önemli etkiler bırakmış ve görüşlerini belirlemiştir. Yine Batılı sosyal bilimciler arasından seçilen isimler de ortaya attıkları görüşlerle hem İslam dünyasında hem de Batı dünyasında önemli tartışmalara neden olmuşlardır. Dolayısıyla çalışma, seçilen isimlerin etkin olmaları ile sınırlandırılmıştır.

Çalışmanın bir diğer sınırlılığı ise demokrasi tanımları ile ilgilidir. Demokrasi ile ilgili oldukça farklı görüşler ve modeller mevcuttur. Ancak İslam dünyasında demokrasiye ilişkin iki temel yaklaşım vardır. Birinci yaklaşım demokrasiyi bir siyasal rejim, bir ideoloji ya da bir yaşam biçimi olarak tanımlar. İkinci yaklaşım ise demokrasiyi prosedürleri ile tanımlamaya çalışır ve daha çok yönetim mekanizması olarak ele alır. İslam dünyasında, özellikle İslamcı hareketleri etkileyen isimlerde, demokrasiye ilişkin yapılan diğer tanımlamalar ve farklı demokrasi modelleri dikkate alınmaz. Demokrasiden genel anlamda bu iki tanımdan birisini kastetmektedirler.

Çalışmanın önemi, öncelikle literatürde mevcut bulunan dağınık bilgileri derli toplu ve karşılaştırmalı bir şekilde sunmasıdır. Sosyal bilimlerin kavramsal bir bilim olması dolayısıyla kavram kargaşası yaşanması çok olağandır. İslam-demokrasi tartışmalarında da genellikle bir kavramsal kargaşa yaşanmakta ve kavramlara yüklenen anlamlar birbirinden farklı olmaktadır. Yani iki yaklaşımın demokrasiye yükledikleri anlam, birbirinden farklıdır. Bunun tespiti, alanda yapılan tartışmalara önemli bir katkı sağlayacak, iki tarafın birbirini anlamasına imkân sağlayacaktır. Ayrıca bu farklı anlamların nereden kaynaklandığını tespiti de tartışmalara yeni açılım imkânları sağlayacaktır.

Çalışmanın birinci bölümünde İslam ve siyaset ilişkilerinin tarihsel boyutu kısaca ele alınmaya çalışılacak, demokrasi tartışmalarına giden yolda Müslümanların siyasete genel olarak yaklaşımlar betimlenecektir. İkinci bölümde İslam demokrasi ile uyumsuz diyenlerin görüşleri irdelenecek, üçüncü bölümde İslam demokrasi ile uyuşur görüşünü savunanlar incelenecektir. Sonuç kısmında ise genel bir değerlendirme yapılacaktır.

I-) İslam ve Siyaset Tartışmalarının Genel Seyri

İslam dini, diğer bazı dinler gibi sadece uhrevi yaşamın düzenlenmesi talebinde olmayıp, bir bütün olarak dünya ve ahiret hayatını düzenleme ve şekillendirme amacına sahip bir dindir. İndirildiği dönemlerden itibaren bireylerin sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel vs. yaşamının tüm alanlarına yönelik önerileri olan İslam dini, lideri Hz. Muhammed'i hem bir peygamber hem de devlet başkanı konumuna getirmiştir. Böylece siyasal karaktere de sahip bir din olarak İslam, devlet meseleleri üzerine bir takım öneriler getirmiştir.



İlk dönem İslam toplumunda Peygamberin karizmatik kişiliği dolayısıyla, vefatına kadar bir siyasi tartışma yaşanmamıştır. Ancak vefatından hemen sonra Müslümanlar arasında siyasi ayrılıklar baş göstermiş ve halifenin kim olacağı tartışması yaşanmıştır. Halifelik tartışması, İslam tarihindeki en çok tartışılan konuların başında yer alır (Azimli, 2012: 1). Halifenin kim olacağı, nasıl seçileceği konusu, başlangıçta siyasi bir çerçevede cereyan etse de, daha sonraki süreçlerde İslam dünyasının en büyük sıkıntılarına yol açacak olan dini-mezhebi ayrışmaların da temelini oluşturmuştur. Bu dini-mezhebi ayrışmaların siyasete ilişkin yaklaşımları, klasik dönemlerde iki önemli yönetim tarzını ortaya koymuştur. Sünni siyasi gelenek *hilafet teorisini* ortaya koyarken, Şii siyasi geleneği *İmamet Teorisini* geliştirmiştir (İzzeti, 2014: 110-111). Sünnilere göre halife, liyakat esasına göre ve ümmetin biati ile meşru bir yönetici olabilir. Şii imamet teorisine göre ise İmam, Allah tarafından seçilmiş bir kişidir ve mükemmel kişisel özelliklere sahip olmalı, günahsız olmalı veya olağan üstü özelliklere sahip olmalıdır (Black, 2010: 132-133).

Sonraki süreçlerde Müslümanların çoğunluğu Sünni olduğu için hilafet teorisini toplumsal taban bulmuştur. Ancak hilafet, Muaviye iktidarı ile birlikte saltanata dönüşmüştür. Fakat Sünni gelenek, saltanatı da hilafet teorisinin içerisine dâhil etmiş, güçlü olanın halifeliği hakettiği, *Ehl-i hal ve'l akd* olarak adlandırılan yöneticiyi tayin edicilerin bir kişi bile olabileceği, veliahtlığın da meşru bir yol olduğunu (El-Katip, 2010: 186) benimsemiştir. Hilafet dinin esaslarından ve farz olarak kabul edilmeye başlanmıştır (El-Katip, 2010: 129-132).

Bu durum, İslam siyasal düşüncesinde farklı bir tartışmanın gündeme gelmesine neden olmuştur. Daha çok kelamcılar ile İslam felsefecileri arasında yaşanan bu tartışma, devletin niteliğine ilişkin bir tartışmadır. Kelamcılara göre devlet, vahyin gereği olarak vaciptir (Yıldırım, 2006: 96). Felsefecilere göre ise devlet ve yönetim meselesi vahyin bir gereği değil, insani yaşamın gereği olarak bir zorunluluktur (Mücahid, 1995: 71; Farabi, 2013: 97). Böylece siyaset tartışması farklı bir boyut üzerinden tartışılmaya başlanmıştır. Günümüz İslamcılar tarafından da bu tartışma, benzer boyutlarıyla yapılmaya devam edilmektedir. Özellikle 1970'ler Türkiye'sinde gelişen ve Kutup ve Mevdudi gibi isimlerden beslenen tevhidi İslamcılık akımı, devleti, İslam'ın kâmil bir biçimde yaşanması için zorunlu bir unsur saymaktadır. Bu yaklaşıma göre "Müslümanların halifesiz ölme hakları yoktur" (Yorulmaz, 1978: 13). Ancak devletin insani bir zorunluluk çerçevesinde kabul eden isimler de mevcuttur (Karaman, 2003: 48).

Bu bağlamlarda tartışılabilen İslam ve siyaset konusu, 19.yy.dan itibaren önemli bir farklılaşma yaşamıştır. İslam dünyasının Batı ile karşılaşması ve bu karşılaşma neticesinde askeri yenilgiler alması, İslam dünyasının Batı üzerinde düşünmesini ve onu dikkate almasını zorunlu bir hale getirmiştir (Çağan, 2008: 351). Özellikle Osmanlı imparatorluğunda, devletin yıkılmasını engellemek için çeşitli tedbirler alınmaya çalışılmış ve bu



tedbirler, önce ordunun sonra da devletin diğer kademelerinin modernleştirilmesi çalışmaları ile sonuçlanmıştır. Bu pratik tedbirler yanında izlenmesi gereken siyaset biçiminin ne olduğu sorusu, İslam toplumlarının neden geri kaldığı sorusu gibi temel sorular sorulmuş ve bunlara bir cevap arayışı içerisine girilmiştir. Bu cevap çabaları içerisinde üç siyaset tarzı (Akçura, 2011: 8) ortaya çıkmış ve sırası ile Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük siyasetleri, devletin dağılmasını engeller umuduyla hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde birçok öğrenci Avrupa'ya eğitim amacı ile gönderilmiş ve devletin modernleştirilmesi için Avrupa sistemini öğrenmesi düşünülmüştür. Ancak Avrupa'ya giden öğrenciler ve sürgün/kaçma sebebi ile Avrupa'da bulunan aydınlar, Avrupa'daki siyasi sistemden oldukça etkilenmişlerdir.

İslam dünyasının neden geri kaldığına ilişkin verilen cevaplarda en önemli unsurlardan birisi siyasi yapı olmuştur. Geri kalmışlıktan istibdat rejimini sorumlu tutan aydınlar, "müstebit ve mutlakiyetçi idarelerle mücadele etmek" (Kara, 2014: 21) amacıyla, meşruti bir hükümet talep etmişler ve bu taleplerini çeşitli şekillerde dillendirmişlerdir. Öncelikle Yeni Osmanlılar olarak bilinen aydın grubu tarafından dillendirilen bu talepler, demokrasi veya dönemin adlandırması ile "hükümet-i Meşruta" veya "usul-ü meşveret" dir. Yeni Osmanlılar, demokratik bir çerçeve içerisinde imparatorluğu yaşatacak bir çözüm arayışı içerisine girmişlerdir (Türköne, 2011: 15). İslamcılar da, ilk defa Yeni Osmanlıların dillendirdiği bu düşüncelerini paylaşmış ve demokrasi meselesi "usul-ü meşveret" başlığı altında İslamcılarının ilk tartışma konularını teşkil etmiştir (Tekin&Akgün, 2014: 652).

Böylece, ilk defa Osmanlı devletinin yıkılış sürecinde gündeme gelmiş olan demokrasi, 20.yy. boyunca İslam dünyasındaki düşünürleri ve hareketleri etkileyen bir siyasal olgu olmuştur. Osmanlı devletinin yıkılması sonrasında Cumhuriyetin ilanı, Osmanlı toprakları içerisinde yer alan Müslüman nüfusu farklı devlet çatıları altında toplamış ve daha önce aynı siyasi yapı içerisinde yer alan Müslüman nüfus, artık ulus devlet çatıları altında farklı siyasi yapılar içerisinde yer almıştır. Yeni kurulan Cumhuriyet'in batılılaşma hedefleri özellikle Türkiye'de İslami siyasi harekette önemli bir kırılma yaşatmıştır. Özellikle 1924 Mart'ında çıkarılan üç kanun, yani hilafetin ilgası, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve Şer'iyet ve Evkaf Vekaleti'nin kaldırılarak yerine Diyanet İşleri Riyaseti'nin düzenlenmesinin yapılması, İslamcılık hareketini büyük ölçüde ortadan kaldıran düzenlemeler olmuştur (Guida&Çaha, 2013: 602). Öteki İslam ülkelerindeki İslamcı hareketler ise bağımsızlık hareketleri çerçevesinde gelişmiştir.

Osmanlı toprakları üzerinde kurulan bu yeni ulus devletler ve sömürgeci devletlerin bölgedeki politik tutumları, İslamcı düşünürlerin ve hareketlerin Batıya ve Batılı ülkelerden gelen olgulara karşı mesafeli bir tavır almalarına neden olmuştur. Demokrasi de, bu anlamda Batılı bir olgu olarak, Osmanlı



dönemi İslamcılarında farklı bir çerçevede algılanmış ve şüphe ile karşılanmıştır (Es-Sahmerani, 2000: 182-183). Batı'nın katolikleştirme misyonundan medenileştirme misyonuna (Gencer, 2012: 37) geçişte kullandığı bir araç olarak düşünülmüştür. Bu toplumsal ve siyasal şartlar çerçevesinde İslamcılar tarafından tartışılan demokrasi, çeşitli sınıflamalar çerçevesinde değerlendirilse de (Adanalı, 2010: 445; Aydın, 2000: 42; Çapık, 2014: 58) en kapsayıcı iki ana görüşe ayrılabilir: "İslam Demokrasi ile bağdaşmaz" görüşü ile "İslam demokrasi ile bağdaşır" görüşü. Bu görüşlerin kendi içlerinde dayandığı sebepler farklılaşmaktadır. İslam'ın demokrasi ile bağdaştığı ya da bağdaşmadığı konusunda hem Batılı sosyal bilimcilerin hem de İslamcılarının görüşleri bulunmaktadır. Çalışmada önce Batılı sosyal bilimcilerin sonra da İslamcılarının yaklaşımları incelenmeye çalışılacaktır.

II-) İslam ve Demokrasi Tartışmaları: İslam Demokrasi ile Bağdaşmaz

İslam ve demokrasinin birbiri ile bağdaşamayacağını ileri süren iki grup vardır. Birinci grup Batılı sosyal bilimciler, ikinci grup ise İslamcılar içerisinde bazı isimlerdir. Aslında İslam'ın demokrasi ile bağdaşmadığını ifade eden kesimin dile getirdiği zıtlık, daha çok Batılı anlamıyla liberal demokrasi karşıtıdır. Bu anlamda, çalışmada ele alınacak demokrasi karşıtı hareketlerin ve isimlerin düşünceleri ile Huntington, Fukuyama, Lewis, vb. isimlerin görüşleri birbirine benzer görüşlerdir. Temel problem, İslam'ın laik-liberal değerlerle örtüşmemesi veya İslam'ın değerlerinin, laik-liberal değerlerle uyum sağlamaması problemidir.

Batılı sosyal bilimci grup içerisinde İslam-demokrasi ilişkisi konusunda iki ayrı yaklaşım bulunmaktadır. Ahmad (2012: 80) bu grupları *uyumluluk paradigması* ve *uyumsuzluk paradigması* olarak adlandırır. Uyumsuzluk paradigmasına sahip Batılı sosyal bilimci grubun, İslam'ın demokrasi ile uyuşmayacağı yönündeki iddialarının en önemli argümanı, İslam'ın özünde bulunan bazı özellikler olduğudur (Aktay, 1999: 45). Bu özsel uyumsuzluk, Allah'ın otoritesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca ulemaya atfedilen rol ve şeriatın varlığı da bu grubun dayanakları arasında yer almaktadır. Batılı sosyal bilimcilerden Huntington'a göre İslam demokrasi ile uyuşmamaktadır. Huntington, İslam'da ulemaya atfedilen rolü ve şeriatın varlığını hatırlatarak, Batı medeniyetlerinde siyasal liderlikle dini liderliğin birbirinden ayrı tasavvur edildiğini, İslam'da ise siyasal otorite ve dinsel otoritenin ayrılamadığını, bunun ise demokrasinin gelişmesine engel teşkil ettiğini savunmaktadır (Akşit vd., 2012: 332). Bu yaklaşımı ile Huntington laikliği, demokrasinin gelişmesinin ön koşulu olarak sunar. Huntington'un ileri sürdüğü yaklaşım, demokrasi karşıtı İslamcılar tarafından da benimsenen bir yaklaşımdır. Huntington (2006a: 26), farklı medeniyetlerin insanların, farklı görüşlere sahip olduğunu ve bu farklılıkların, ideoloji veya rejimler arasındaki farklılıklardan çok daha esaslı olduğunu savunmaktadır.



Ona göre Batılı kavramlar olan bireycilik, liberalizm, insan hakları, dinle devletin ayrılması gibi kavramlar, Müslüman, Hindu, Konfüçyüsçü ve Budist kültürlerde geçerli kavramlara göre kökten bir farklılık göstermektedir (Huntington, 2006b: 90). Onun en çok atıf yapılan formülasyonu “Batı için temel sorun İslami Fundamentalizm değil, İslam’dır” biçiminde ifade edilen yaklaşımdır (Ahmad, 2012: 80). Ancak Huntington’un bahsettiği, Müslümanların liberal bir demokrasi kuramamalarıdır. Huntington (2006c: 180-181), Müslümanların kendilerine has bir demokrasi kurabileceğini de belirtir.

Amerikalı siyaset bilimci Fukuyama da İslam-demokrasi tartışmalarında atıf yapılan isimlerin başında yer alır. Sovyet Blokunun yıkılması ile birlikte, Fukuyama’ya göre (1993: 9) liberal demokrasi dünya üzerinde hâkimiyet kurmuş ve tarih sona ermiştir. Liberalizm, insanlık üzerindeki hâkimiyetini ilan etmiştir. Liberalizme alternatif olabileceği düşünülen İslam, tıpkı liberalizm ve komünizm gibi belli bir ahlak koduna, politik ve sosyal adalet doktrinine sahip bütünsel bir ideolojidir. Ancak liberal demokrasinin karşısına çıkabilecek evrensel bir öneri olma gücüne sahip değildir (1993: 75-76). Çünkü İslam, alternatif olarak sadece teokratik bir devlet önermektedir ve bu devlet, Müslüman olmayanlar için cazip bir öneri değildir (Fukuyama, 1992: 40-41). Ona (1993: 268) göre İslam, belki demokratik bir hükümet sistemi ile bağdaşabilir, ancak özellikle İslam, özgürlük ve özgür ibadet hakkıyla uyuşamaz. Fukuyama da, Huntington gibi İslam’ın liberal bir demokrasi ile uyuşamayacağını, olsa olsa kendisine has bir İslami demokratik sistem geliştirebileceğini ileri sürmektedir.

Bu iki yazarın dışında, diğer bazı Batılı yazarlar da İslam ve demokrasi arasındaki uyumsuzluğu göstererek, İslam toplumlarında demokratik bir yönetimin mümkün olmadığını düşünmektedirler. Örneğin Toynbee’ye göre demokratik rejim, belirli bir medeniyet düzeninin rejimidir, Protestan-Hıristiyan rejimidir ve doğu dünyasında demokratik rejim kurulamaz (Yılmaz, 2006: 19-20). Yine Charles Rowley ve Nathanael Smith bu konuda şöyle demektedir: “İslam’ın demokrasi ve özgürlük eksiklikleri tamamen yoksulluk ya da petrol değildir. Fakat İslam’ın kendi doğası ile ilgili bir şey var görünmektedir” (Ahmad, 2012: 80).

İslam’ın demokrasi ile uyuşmadığı ileri sürenler sadece Batılı sosyal bilimciler değildir. İslam dünyasında da bu fikrin savunucuları mevcuttur. İslam’ın demokrasi ile bağdaşmayacağı görüşünü savunanların beslenme kaynakları olarak öne çıkan isimler arasında İhvan-ı Müslimin ve İhvan içinde özellikle Seyyid Kutup, Mevdudi ve Cemaat-i İslami (Aydın, 2000: 42; Adanalı, 2010: 445; Şahin, 2006: 191), Hizbut Tahrir ve özellikle 1960 sonrasında ortaya çıkan radikal selefi (cihatçı selefi) hareketlerdir. Bu gruptaki isimlerin temel iddiası İslam’ın kendine has bir devlet modeli olduğudur. Bu devlet modelinde bazı özellikler demokrasi ile bağdaşır gibi görünse de, nihai noktada demokrasiden farklılaşır. Bu farklılaşmadaki en



temel öge, “hâkimiyet” ögesidir. “İslam sisteminde hâkimiyet, kanun koyma yetkisi yalnız ve yalnız tek bir merciye aittir. O merci ise Allah’tır.” (El-Muhacir, H.1434: 36). Bu durumda “hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir” ifadesi akidevi bir probleme yol açarak, Müslümanları şirke bulaştırmaktadır. Bu bakış açısından hareketle demokrasi, Allah’ın hükmü olmayıp, halkın yasamada bulunması ya da *Tağut*’un hükmüdür (El-Makdisi, 2010: 30). Oysa Allah, Enam Suresi 116. Ayette “yeryüzünde bulunanların çoğuna uyacak olursan, seni Allah’ın yolundan saptırırlar” buyurmaktadır. Benzeri ayetlerle görüşlerini destekleyen El-Makdisi (2010: 34), nihayetinde demokrasiyi Allah’ın hâkimiyetine karşı kulun hâkimiyeti perspektifinden değerlendirmektedir. Hâkimiyet meselesini demokrasinin zıttı olarak algılayan kesimin demokrasi yaklaşımı, imani reddiyeciler olarak adlandırılır (Çapık, 2014: 58).

İslam’ın demokrasi ile bağdaşmadığına ilişkin görüşlerin en önemli kaynaklarından bir tanesi, Pakistanlı düşünür Ebu’l A’la El-Mevdudi’dir. Mevdudi’ye (1997: 34) göre İslam ile Batı demokrasisinin hiçbir benzerliği yoktur. Meseleye demokrasinin felsefe boyutu çerçevesinde yaklaşan Mevdudi’ye göre İslam, halk hâkimiyeti felsefesini tamamen reddeder. Ona göre İslam’ın yönetim anlayışı Allah’ın hâkimiyeti ve insanın halifeliliği üzerine kuruludur. Bu meseleyi Uluhiyyet (Mutlak ilahlık) ile bağlantılandıran Mevdudi, İlah olarak Allah’ın mutlak egemenlik sahibi olduğunu, mutlak egemenlik sahibi olan Allah’ın külli bir nizam (Kışlakçı, 2010: 152) olarak İslam’ı insanlığa sunduğunu, uluhiyyetin ise otorite gerektirdiğini ve bu otoritenin parçalanma kabul etmediğini ileri sürmektedir (Mevdudi, 1991: 28-29). Fakat Kışlakçı’ya (2010: 157) göre Mevdudi, siyasi alanda demokrasi ve anayasal sistem gibi batılı kurumların içeriğini değiştirerek benimsemektedir. Kendisinin ifadesi ile “teo-demokrasi” İslami bir yönetim biçimi olarak ifade edilebilir. İlahi demokratik bir hükümet, Allah’ın hükümdarlığı altındaki halka sınırlı bir hâkimiyet verir. Örneğin şeriatta, hakkında hiçbir açık nass bulunmayan; fakat yapılması gereken büyük husus ve meseleler, diğer nasslara aykırı olmayan bir şekilde Müslümanlar arasındaki katılım ve fikir birliği ile halledilir (Mevdudi, 1997: 34-35). Ancak bu işlerin, açıkça belirtilmiş nasslara, yani Allah’ın hükümlerine aykırı olmaması gerekmektedir.

Mevdudi’nin demokrasi karşıtı görüşleri aslında ilk dönem görüşlerinin bir yansımasıdır. Mevdudi yaşanan süreçte, biraz da kişisel tecrübesiyle, önce modern devletin kurumlarının bütünüyle kötü olmadığını anlamış, daha sonra ise Eyüp Han yönetiminin baskılarını kırmak için demokrasi çağrısı yapmıştır. Mevdudi 1955 yılında hakkında verilen idam kararının anayasa mahkemesi tarafından iptal edilmesi ile birlikte kuvvetler ayrılığı sistemini benimsemiştir (Nafi, 2012: 89-91). Ahmad da (2012: 81) Mevdudi’nin kurmuş olduğu Cemaat-i İslami’nin başlangıçta demokrasiye muhalif bir konumda olduğunu, ancak daha sonra demokrasiyi desteklediğini ileri sürmektedir.



Demokrasi karşıtı İslami hareketlerin içerisinde kabul edilen akımlardan birisi de, İslam dünyasının ilk uluslararası hareketi olan Müslüman Kardeşler hareketidir. Müslüman Kardeşler hareketinin demokrasi ile ilgili yaklaşımına bakıldığında, Hareketi, demokrasi karşıtı bir konuma getiren isim, Seyyid Kutup'tur. Kutup'tan önce, hareketin kurucusu Hasan El-Benna da siyasi konularda çeşitli fikirler beyan etmiştir. Ancak El-Benna'nın siyasi fikirleri, Kutup kadar net ve belirgin değildir. El-Benna döneminde ve sonrasında Müslüman Kardeşler, siyasi olarak net bir yaklaşım sergilememiştir (Cedan, 1989: 24). Ancak laiklik konusunda Hareketin açık ve net bir tavrı vardır: "Hiç şüphesiz İslam hem inanç, hem ibadet, hem vatan, hem millet, hem hoşgörü, hem kuvvet, hem ahlak, hem madde, hem kültür, hem de kanundur" (Dağ, 2009: 121-122). Yani El-Benna İslam'ın bir bütün olduğunu, dolayısıyla laik bir çerçeveye sığmayacağını savunmaktadır. El-Benna'nın Demokrasi konusundaki düşüncelerine bakıldığında, hareketin kendisinden sonra, özellikle Kutup etkisinin arttığı dönemlerdeki keskin bakıştan daha farklı ve esnek bir bakışa sahip olduğu ileri sürülebilir.

El-Benna, *İslam ve Barış* adlı mektubunda demokrasinin önemli kazanımları olduğunu, halklar ve uluslar için özgürlük ve özgür düşünce getirdiğini, özgür düşünceyi insan aklı ile tanıştırmak için adalet sağladığını, insana kendisini geliştirme özgürlüğü ve gücü verdiğini, bu kazanımların görmezden gelinemeyeceğini ifade etmektedir. Fakat aynı zamanda aşırı bireyselliğin ve sınırsız özgürlüğün sorunlarına da işaret eden El-Benna, bu noktada, döneminde canlı bir biçimde görülen Hitler ve Mussolini örneklerini vermektedir (El-Benna, 1948: 3). Almanya ve İtalya'daki demokrasinin beklenmeyen sonuçlarına dikkat çeken El-Benna, Müslümanları demokrasi konusunda düşünmeye ve Batılı modelden ziyade İslami modelin izlenmesi gerektiği düşüncesine götürmüştür (Çağlayan, 2011: 186).

El-Benna'ya göre doğru bir demokrasinin esasları olan hür fikir ve hür iradeyi, vatandaşın ve yöneticinin kanun önünde eşitliğini, Müslümanlar dinlerinin temel ilkesi olarak bilmiş ve İslam tarihinde uygulamışlardır. Hem de Arap yarımadasında, köy ve çadırlarda bir nizam olarak tatbik etmişlerdir (El-Benna, 1987: 95). El-Benna'ya göre yönetimin genel çerçevesini ve ilkelerini veren Allah, uygulamada bir serbesti tanıdığı için demokratik bir işleyişe sahip devlet, meşru bir devlettir. Hatta El-Benna, demokratik sistemin bir getirisi olan anayasal sistemi ve oy vermeyi özenle korunması gereken paha biçilmez başarılar olarak görür (Osman, 1991: 23-24). Bu bağlamda demokrasinin, İslami temellere dayanması halinde meşru bir yönetim biçimi olacağını düşünmektedir. Ancak partili sisteme karşı olan El-Benna, partilerin düşmanlıkları besleyen ve halkın birliğinin altını oyan bir yapısı olduğunu belirtmektedir (Osman, 1991: 24-25).



Müslüman Kardeşler hareketinin bir başka önemli ismi olan Kutup ise El-Benna'dan farklı düşünmektedir. Kutup, günümüzdeki radikal İslami hareketlerin en önemli beslenme kaynağını ve bu hareketler üzerinde düşünsel alanda en büyük etkiyi teşkil etmektedir (Esposito, 1994: 74). Modern dünya düzenini, İslami düzenden keskin bir biçimde ayıran Kutup (2007a: 12), içinde yaşanan dönemi çağdaş *Cahiliyye Dönemi*, modern toplum düzenlerini de *Cahiliyye Düzenleri* olarak adlandırmıştır. Laikliği de karşı olan Kutup'a göre İslam bir bütündür. Kutup, İslam'ın din ile devleti ayırmadığını, İslam'ın sadece düşünce ve inanç değil, aynı zamanda bir sosyal sistem olduğunu ifade etmektedir (Nafi, 2012: 102). Kutup'a (2007b: 20) göre "toplumdan ve sosyal yaşamdan ayrı düşünülmesi doğru olmayan İslam'ın, sosyal, hukuki ve iktisadi düzenlerde hâkim kılınmadığı sürece, o dine bağlı olanlar da Müslüman sayılmazlar. Toplumları da İslami bir toplum olmaz. İslam'ın, bu ilkelerle birlikte hayata geçirilmedikleri sürece, ibadet ve bazı prensiplerin hayata geçirilmesi, o toplumu İslami kılmaz". Bu prensiplerin en başında ise *hâkimiyet* meselesi gelmektedir. Ona göre hâkimiyet sadece Allah'a aittir ve dolayısıyla kuralları sadece O koyabilir. İnsan yapısını kurallara dayanan diğer bütün siyasi sistemler İslam ile bağdaşmaz (Ramazan, 2005: 435-436). Böylece Kutup, demokrasiye karşı ontolojik bir ret geliştirir ve parlamentolardan "onlar ki yalnızca Allah'a ait olan hâkimiyet hakkını gasp etmiş yerler" olarak bahseder (Yenigün, 23 Ekim 2013).

İslam dünyasındaki demokrasi karşıtı bir başka önemli oluşum, Hizbut Tahrir Hareketi ve Hareketin lideri Takiyüddin En-Nebhani'dir. 1950'li yıllarda Nebhani tarafında Ürdün'de kurulan Hizbut Tahrir'e göre içinde bulunulan toplum ve devletin İslamlaştırılması zorunludur. Bütün Müslümanlara İslam devleti kurmak için çalışmak farzdır. Parti'nin resmi sitesinde bulunan Hizbut Tahrir'i tanıtıcı kitaba göre Al-i İmran Suresi 104. Ayette geçen "sizden iyiliği emreden ve kötülükten sakındıran bir topluluk bulunsun" emrine binaen bu parti kurulmuştur. Böylece Partinin kuruluş amacı, bu ayete icabet ederek, İslam ümmetini düşmüş olduğu şiddetli çöküntüden kalkındırmak ve küfür fikirlerinden, düzenlerinden, hükümlerinden, kâfir devletlerin egemenliğinden kurtarmaktır (Anonim, 2010: 10). Parti demokrasiyi, halk için ve halk adına halkın yönetim olarak tanımlamaktadır. Tanıma göre bu yönetim biçiminde irade, egemenlik ve yürütme halka aittir. Halk, egemenliğin mutlak sahibidir ve üzerinde hiçbir güç, efendi mevcut değildir. İşte bu durum, demokrasiyi küfür yönetimi yapmaktadır (Anonim, 2010: 48-49).

Hareketin 1960'lı yıllar Türkiye'sindeki önemli isimlerinden birisi olan fakat süreç içerisinde görüş ayrılıkları sebebiyle uzaklaşan Ercüment Özkan, sonraki yıllarda bile partinin demokrasi ile ilgili görüşlerini terk etmemiştir. Özkan'a göre (1992: 10), Allah'ın kanunları yerine, insan yapısı kanunları koymayı öngören böylesi bir sistem, İslam ile bağdaşmaz. İslam'da şura sistemi vardır. Bu sistem, demokrasiden oldukça farklı bir sistemdir.



İslam dünyasında demokrasiye karşı en sert tavırlardan bir başkası radikal (cihatçı) selefilere. Aslında modern dönemlerdeki birçok İslami hareket, öze dönüş söylemi bakımından selefidir. Ancak burada kullanılan anlam, radikal selefilere tanımlayan anlamından farklıdır. Bu çalışmada kastedilen selefi kavramı, müntesiplerinin inançları, yaşantıları ve görüntüleri nedeniyle selefi bir şahsiyete bürünen, gelenekçi bir İslami akımı ifade için kullanılmaktadır (El-Verdani, 2011: 121). Yaşamın her alanında tek kaynak olarak nass'ı (Kuran ve Sünneti) merkeze alan bu düşünce biçimi, insanı ise adeta Tanrı tarafından üzerine dil, ahlak, hakikat fikri yapılandırılmış olan aciz, şahsiyetsiz, kendiliğinden hiçbir şey yapmaya kabiliyeti olmayan bir heykel, bir taş parçası şeklinde tasavvur edildiği (İşcan, 2012: 7 yönünde ithamlara sebep olmuştur. Buna eleştiri ve ithamlara göre selefi düşünce, akıllı nass karşısında devre dışı bırakılmaktadır ve insanlığın tarihi tecrübe ve birikimini, kültürel zenginlikleri reddetmektedir, dini algılayışlarını lafız ve şekil üzerinden oluşturmaya çalışmaktadır (Apak, 2014: 49). Böylece bu bakış açısı, hayatın ve toplumun dinamik yapısını da göz ardı ediyor görünmektedir.

Demokrasi konusunda katı bir bakış açısına sahip olan selefiler, yenilikleri, "dinde bulunmayan bidatler" olarak tanımladıkları için, klasik dönemde uygulanmamış olan demokrasiye de bir bidat, hatta küfür ve şirke yol açan bir bidat olarak bakmışlardır. Selefi hareket içerisinde yer alan El-Makdisi'nin kitabının adı, selefi bakış açısının bu konudaki görüşünü yansıtmaktadır. *Demokrasi Bir Dindir* adlı kitabında El-Makdisi, demokrasiyi *Tağuti* bir yönetim tarzı olarak ifade etmektedir. Siyasal İslami akımlar için merkezi kavramlardan bir tanesi olan Tağut kavramının Kuran'daki kullanılış anlamı haddi aşmak, çok azgınlık göstermek gibi anlamlara gelir (Es-Suri, 2013:17). Selefi âlimlerden hem El-Makdisi'ye göre (2010: 19) hem de Es-Suri'ye (2013: 17) göre, birden çok anlama sahip olan Tağut kelimesinin anlamlarından bir tanesi de "Allah'ın kitabı dışında kanun ve yasa koyan, hüküm çıkaran devlet liderleri, Allah'ın kitabına dayanmayan idari sistemler, Allah'ın kitabıyla hükmetmeyen mahkemeler, Allah'tan başka itaat edilen, hükmüne tabii olunan kullar" tanımıdır. Bir başka selefi âlim olan Suud'lu Abdulaziz b. Baz da demokrasiye ilişkin kendisine sorulan sorulara verdiği cevapta, demokrasiyi Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyen bir rejim olarak görmektedir. Ona göre bu rejimde eğer İslami yasaların hâkimiyetini sağlamaya dönük bir çalışma amacıyla, yani bir araç olarak kullanma niyeti yoksa o sistemde aday olmak ve oy kullanmak bile küfür ve şirktir (<http://islamqa.info/tr/107166>).

III-) İslam ve Demokrasi Tartışmaları: İslam Demokrasi ile Bağdaşır

İslam ve demokrasi tartışmalarında bir başka yaklaşım ise İslam'ın demokrasi ile bağdaştığı yönündeki görüşlerdir. Bu kategoride de hem Batılı sosyal bilimci isimler, hem de İslamcı isimler mevcuttur. Demokrasiye



ilişkin algılama biçimlerinde Touraine'in (2011: 169) belirttiği gibi bir rejim olarak demokrasi ve bir yönetim mekanizması olarak demokrasi olmak üzere iki algılama biçimi vardır. Bu bağlamda, İslam'ın demokrasi ile bağdaşabileceğini düşünenler içerisindeki İslamcı isimler, demokrasiyi bir rejimden ziyade bir yönetim mekanizması olarak tanımlamaktadırlar.

İslam'ın demokrasi ile bağdaşabileceğini düşünenlerin çıkış noktasında üç önemli kavram bulunmaktadır. Bu kavramlar *Şura, icma ve içtihat* (Esposito&Voll, 1998: 45). Şura veya Meşveret kavramı kelime olarak "danışma, görüş alışverişinde bulunma, danışan kimseye fikrini söyleyip onu yönlendirme" anlamlarına gelmektedir. İslami literatürdeki terim anlamı ise yöneticilerin ve devlet başkanlarının görev alanlarına giren işler hakkında ilgili kişilere danışıp görüşlerinin alınması anlamına gelmektedir (Türcan, 2010: 230). Bu kavrama dayanarak İslam'ın demokratik bir sistemle ters düşmeyeceği ileri sürülmektedir. Çünkü bu kavram, halkın da siyasal katılımını işaret etmektedir. Bu bağlamda İslam'ın ilk dönemlerinde uygulanmış olan Şura'nın bugünkü karşılığı parlamentolardır (Toplayıcı, 2010: 27). Şura kavramı, demokrasiyi savunanların olduğu kadar, ona karşı çıkanların da yaslandığı bir kavramdır. Çünkü demokrasiye karşı çıkanlara göre demokrasi Batı'dan ithal edilmiştir, oysa İslami bir yönetim biçimi meşveret veya şura sistemi olması gerekir (Es-Sahmerani, 2000: 180).

İkinci kavram olan icma, demokrasiyi savunan grup için, çoğunlukla modern koşullarda işleyen İslami demokrasinin etkin temeli olarak görülmüş ve icma kavramı, çoğunluk yönetimini kabul eden sistemlerini kabulünün temelini sağlamıştır (Esposito&Voll, 1998: 43-44). Sünnilerin sistemi açısından İslam hukukunun dört temel unsurundan birini teşkil eden İcma, genelde Hz. Peygamber'in "ümmetim yanlıta ittifak etmez" hadisi ile temellendirilmektedir.

Üçüncü önemli kavram olan İctihat, sözlükte "bütün gücünü kullanmak, çaba sarf etmek, ısrarlı olmak, zahmet çekmek" anlamlarını içeren Cehd kökünden gelmektedir. Hadislerde "kadı veya yöneticinin doğru hükme ulaşmak için elinden gelen gayreti kullanması" anlamında kullanılmıştır. Fıkhi olarak ise "fakihin herhangi bir şer'i hüküm hakkında zanni bilgiye ulaşabilmek için bütün gücünü harcaması" şeklinde tanımlanır (Apaydın, 2000: 432). İctihat, karşılaşılan yeni durumlara çözüm üretmek için, mevcut verilerden (naslardan) hareketle ve bu naslara ters düşmeyecek şekilde verilen cevaptır. Dolayısıyla İslam dinini, yeni durumlar karşısında statik bir durum düşmekten korur ve dinamik bir noktaya taşır. Demokrasinin imkanını savunanlar için de kritik öneme sahip bir olgudur. Demokrasiye taraftar isimler, İslam'ın/Allah'ın siyasete ve yönetime ilişkin genel hükümler koyduğunu (Es-Sahmerani, 2000: 187; Osman, 1998: 82) ve insanlara, bunları her çağda, ilkelerin ruhuna ve koşullarına uygun bir şekilde uygulama özgürlüğünü bahsettiğini ileri sürmektedirler (Esposito&Voll, 1998: 44). Demokratik sistemin İslam ile uyuşmadığı



durumlarda içtihat olgusuna dayanarak karşılaşılan sorunların giderilebileceği savunulmaktadır (Özek, 2000: 13).

Böylece, bu üç kavram çerçevesinde İslam ve demokrasinin bağdaşabileceğini ileri sürülmektedir. Uyumluluk paradigması içerisinde yer alan ve İslam'ın demokrasi ile bağdaşabileceğini düşünen batılı isimlerden bir tanesi John Esposito'dur (Ahmad, 2012: 80). Esposito'ya göre İslam ile demokrasinin uzlaşmaz olduğu varsayımı, aydınlanmanın iki temel dayanağı olan ilerleme ve laiklik arasında zorunlu bir bağ olduğu inancına dayanmaktadır (Esposito, 1994: 69). Bu durum, demokrasinin batılı kavramlaştırmasıdır ve asıl sorun olan da budur. Demokrasi, Batılı bir inşaa olarak saptandığı ölçüde, demokratikleşme süreçleri özgül cemaat kimlikleri iddialarıyla çatışır. Bu tür bir Batılı demokrasi savunusu ise kültürel emperyalizm suçlamalarının önünü açar (Esposito&Voll, 1998: 28-29). Bizzat doğası nedeniyle her deneyim farklı olacaktır. Çünkü yerli temeller farklı olacaktır. Müslüman dünyadaki demokratikleşmenin özgül koşulları da bu bağlamda görülmelidir (1998: 36). İşte demokrasinin İslam ile bağdaşmasına imkân tanıyan durum, bu özgül koşullardır. Esposito'ya göre (1994: 71) bu özgül şartlar dikkate alındığında, demokrasi karşıtı olarak nitelendirilen Mevdudi bile, İslami bir demokrasinin imkânından bahsetmektedir. Esposito (1994: 72) Mevdudi'nin karşı çıktığı demokrasinin, "gemlenmemiş bireysellik" anlamında ve "laik Batılı biçimiyle demokrasi" olduğunu ifade etmektedir.

Böylece Esposito, İslam'ın demokrasi ile kendi özgül koşulları çerçevesinde bağdaşabileceğini ileri sürerken, bu birlikteliği mümkün hale getirebilecek üç kavram üzerinde durur. Bu kavramlar, yukarıda izah edilmeye çalışılan Şura, İcma ve İctihat kavramlarıdır.

İslam ile demokrasinin bağdaşabileceğini düşünen bir başka Batılı isim ise Jose Casanova'dır. Casanova, karşılaştırmalı bir perspektif üzerinden kiliseler ve çok sayıda Roma Katolik gruplarının, Romen Katolik ülkelerde demokrasinin motoru haline gelmeleri gibi Müslüman ülkelerin de gelecekte demokratik hale gelebileceğini ileri sürmektedir (Ahmad, 2012: 80). Casanova, demokratik bir sistem için laikliğin zorunlu olmadığını ifade etmektedir. Ona göre Avrupa, demokrasinin yerleşmesinden sonra sekülerleşmiştir (Albayrak, 20 Temmuz 2013). Böylece Casanova, İslami bir demokratikleşmenin mümkün olduğunu, zorunlu olarak demokrasinin laikliği barındırmadığı ifade etmiştir. Bu ifade, İslam ile demokrasinin ilişkisini olumlu bir noktaya çekmektedir.

İslam dünyasında da demokrasinin İslam ile bağdaşabileceğini, en azından ters düşmeyeceğini savunan isimler vardır. Bu isimlerin önde gelenleri arasında Malik b. Nebi, Raşid Gannuşi, Abdulkerim Suruş, Muhammed Abid El-Cabiri ve Yusuf El-Karadavi yer almaktadır. Aslında bu düşünürlerin ileri sürdüğü fikirler pek de yeni sayılmaz. İslamcılık ideolojisinin ortaya çıktığı dönemde, Namık Kemal, Ali Suavi, Cemalettin



Afgani, Muhammed Abduh, Said Halim Paşa, Said Nursi gibi birçok isim, "hükümet-i meşruta" adı altında demokrasi talebinde bulunmaktaydı. Dolayısıyla günümüzde de bu iddiayı dillendiren İslamcılar mevcuttur.

İslam ve demokrasini birbiri ile uyumlu olabileceğini düşünen isimlerden birisi Malik b. Nebi'dir. Bin Nebi, "İslam ve Demokrasi" adlı eserinde, demokrasiyi basit bir olgu olarak değerlendirmenin yanlış olduğunu ifade etmektedir. Bin Nebi'ye göre (1992: 13) Müslümanlar, "demokrasiyi klasik Fransız demokrasi ananesinin şiddetli tesiri altında kalmış bir lügat ve aynı tabirin Arapçaya kazandırmış olduğu bir yeni tabirin ifade ettiği mana yardımıyla ele almaya" çalıştılar. Ancak demokrasiyi başka bir müstakil tarz ile yani İslam gibi bir mefhum ile tarif etmek de mümkündür. Parray'a (2014) göre Bin Nebi, demokrasiyi ikiye ayırır: seküler demokrasi ve İslami demokrasi. Seküler demokrasi, insanda hümanitenin ve toplumun varlığını ortaya çıkarır. İslami demokrasi kavramı ise insanda Tanrı'nın varlığını gerçekleştirir. Birinci tür demokrasiyi eleştiren Bin Nebi, bu demokrasinin hümanite Tanrı arasındaki bağı kopardığını ifade eder. İslami demokrasinin ise hem siyasal hem de sosyal demokrasiyi içeren bir sentez olduğunu ifade eder. Ona göre gerçek demokrasi de budur.

Bin Nebi'ye (1992: 29) göre Müslümanlar, İslam'da demokrasi problemini incelerken, günümüzün az çok fosilleşmiş İslam ülkelerinin geleneklerini değil, İslam Peygamberi ve hemen ardından gelen dört büyük halife zamanındaki canlı İslami gelenekleri araştırmalıdır. Yani Bin Nebi, bu ifadelerinde İslam demokrasi meselesinin tartışılmasında metinsel incelemelere ve tarihsel süreçte sapmalar sonucu günümüzdeki şekline ulaşılan yanlış yönetimlere değil, İslam'ın ilk dönemlerindeki pratik işleyişe bakılması gerektiğini işaret etmektedir.

İslam ve demokrasi tartışmalarının son dönemdeki en önemli isimlerinden birisi, Raşid el-Gannuşi'dir. Gannuşi'ye göre (2013: 19) "devlet, üzerinde anlaşma sağlanmış bir güvenlik aygıtıdır" ve (2010: 49) "İslam, Peygamber ve halifelerin örneğinde olduğu gibi millete bağlı ve onun hizmetkârı basit bir devlet modeli sunar." Bu açıdan devlet, bizatihi kutsal ve tek bir belirlenmiş modele sahip bir varlık değildir. Demokrasiyi uygulanabilir bir sistem olarak gören Gannuşi'ye göre, demokrasi konusunda bazı İslamcılar ile İslam düşmanları aynı görüşe sahipler: İslam demokrasiye karşıdır. Bu yaklaşımı oldukça garip bulan Gannuşi (2010: 178), siyasi bilimlerde uzman olmayan İslamcılarının konumu, nesnelere basit bir şekilde sınıflandırmaları sonucu bu noktaya ulaştıklarını ifade etmektedir. "İslami yönetim Allah'ın yönetimidir, demokrasi ise halkın yönetimidir" şeklinde indirgeyici yaklaşımların sağlıklı olmadığını belirten Gannuşi (2010: 173), Müslümanların hem modernliğe hem de demokrasiye Fransız, Amerikan veya Rus kapısından girmek zorunda olmadıklarını ifade etmektedir. Batı, modernizme kendi kapısından, yani Yunan, Roma ve Hıristiyan mirasından



girmiştir. Ancak İslam dünyası, modernizme sadece laiklikle birlikte ve Batının girdiği kapıdan girmek zorunda değildir.

İslami bir demokrasinin imkânını savunan Gannuşi'ye göre bu demokrasi illa laiklik ve liberal değerler üretmek zorunda değildir. Demokratik sistem şekil ve muhtevadan oluşur (Tamimi, 2000: 221). Laiklik ve liberalizm İslami bir yönetim biçimine terstir. İslam, kendi değerleri çerçevesinde bir demokrasi kurma gücüne sahiptir. Demokrasiyi araçsal bir perspektiften ele alan ve pratikler üzerinden bir çözümleme yapan Gannuşi'ye (2010: 187) göre, bugün İslam dünyasında asıl sorun, demokrasinin varlığı değil yokluğudur.

İslam dünyasında demokrasiye olumlu bakan bir diğer önemli isim ise Fashî düşünür Muhammed Abid El-Cabiri'dir. Demokrasi yanlısı bir bakışa sahip olduğunu ifade eden (1997: 717) Cabiri'ye (1997: 704) göre İslam hem din hem de devlettir. Yani laik bir yapı Müslümanlar için söz konusu olamaz. İslam'ın hem din hem de devlet olmasından kaynaklı olarak bir devlet düzeni vardır. Ancak dine ilişkin yaptığı düzenlemeler gibi devlet konusunda düzenleme yapmamıştır. Cabiri'ye göre din mutlak ve değişmez olan alanı, siyaset ise görelî ve değişken alanı temsil etmektedir (Keskin, 2009: 212). Görelî ve değişken bir yapı olan siyaset, içtihat aracılığıyla çağın şartlarına göre düzenlenebilir bir boyuttadır. Cabiri demokrasiyi, beşeri egemenlikte ortaklık olarak tanımlamaktadır (Keskin, 2009: 215). Dolayısıyla İslam'ın demokrasiye karşıt olduğunu düşünenlerin ileri sürdüğü "Allah'ın hâkimiyeti-Kulun hâkimiyeti" zıtlığı, Cabiri'de bu şekilde aşılmaya çalışılmaktadır.

Gannuşi gibi pratik sorunları merkeze alan yaklaşımıyla Cabiri, Uyanık'a göre (1998: 5) İslam dünyasının en büyük sorununun demokrasi olduğunu ifade etmektedir. Demokrasiyi, genel olarak bütün insanlığın ortak tecrübesi ve mirası olarak gören Cabiri, (1997: 732) "modern demokrasi biçimlerinden başkası yoktur" diyerek demokrasinin en iyi alternatif olduğunu, demokratik ilkeler uygulanmadan "Şura"nın hayata geçirilmesinin mümkün olmadığını ifade etmektedir. Demokrasinin zorunlu olarak laikliği gerektireceği anlayışına katılmayan Cabiri'ye (2001: 104) göre laiklik, Batı'nın kendine has tarihselliğinin sonucudur. İslam'ın hem din hem de devlet olarak tanımlanması (1997: 704), teknik olarak laikliği mümkün kılmamaktadır.

İslam ve demokrasi tartışmalarında karşıt grubun model olarak dile getirdiği Şura konusunda da değinen Cabiri (2009: 122-125), Şura ile demokrasinin aynı olmadığını belirtmektedir. Özellikle klasik Şura anlayışının bağlayıcı olmadığını, basit bir danışmadan ibaret olduğunu, danışmadan sonra alınacak olan kararın halifenin kendi kararı olduğunu, danışma meclisinden çıkan karara uyup-uyumama konusunda bağımsız olduğunu belirtir (2009: 123-124).



İslam ve demokrasinin bağdaşabileceğini düşünen isimlerden biri de, yaşayan en önemli fıkıh âlimlerinden olan Yusuf El-Karadavi'dir. Karadavi, demokrasinin ve İslam'ın özünün bir olduğunu ifade etmektedir. Ona göre (1996: 336) "bizim dikkatlerin üzerinde yoğunlaşmasını istediğimiz husus; daha işin başında işaret ettiğimiz gibi demokrasinin özüdür. O da hiç şüphesiz İslam'ın özü ile birdir." Hatta Karadavi'ye göre İslam yerleştirmiş olduğu kuralların özü açısından demokrasiden ileridedir. Fakat İslam ayrıntıları, dinin temel kurallarına, dünya hayatının gereklerine, gelen yenilik ve değişime uygun olarak Müslümanların içtihadına bırakmıştır (1996: 334). Bu anlamda Müslümanlar, içtihat aracılığıyla, Müslüman olmayanların tecrübelerinden faydalanarak, günün şartlarına uygun düşecek gelişmeleri model alabilir. Ona göre (1996: 334) "teorik bir düşüncenin veya pratik bir çözümün, Müslüman olmayanlardan alınmasına şer'an bir engel yoktur." demektir. Örnek olarak da Ahzab (Hendek) savaşını vermektedir.

Karadavi için demokrasinin hâkimiyet açısından eleştirisi tutarsız bir iddiadır. Çünkü demokrasi çağrısı yapanların, Allah'ın insanlar üzerindeki hâkimiyetini reddetmesine gerek yoktur. Demokrasi çağrısı yapanların üzerinde önemle durdukları şey diktatörlüğü yıkmak, halkı zulüm ve baskı ile yöneten ceberut yöneticileri alaşağı etmektir. Yoksa onların niyetleri hâkimiyeti Allah'tan alıp kula vermek değildir. Bu anlamda demokrasiyi, Allah'ın hâkimiyetine ters bir sistem olarak tanımlamak, Haricilerin tavırlarına benzemektedir. Haricilerin Hz. Ali'yi "Kuran'ın hakemliğine" çağıran bu tavrı, Hz. Ali'nin ifadesinde olduğu gibi "kendisinden batıl amaçlanmış hak bir söz" dür ve Karadavi, (1996: 337) hâkimiyet eleştirisi yapanları da Haricilere benzetmektedir. Dolayısıyla İslam ile demokrasi, ters düşmez, hatta Karadavi'ye göre bugünkü şartlar göz önünde tutulduğunda İslam demokratik bir yönetim tarzını gerektirmektedir (Adanalı, 2010: 446).

Burada görüşleri aktarılmaya çalışılan isimlerin dışında, İranlı Abdülkerim Suruş, Sudanlı Hasal El-Turabi ve Abdolvahhab El-Efendi, Pakistanlı Hurşid Ahmed ve adı sayılamayan birçok İslamcı düşünür mevcuttur.

Sonuç

Ana hatlarıyla bakıldığında İslam ve demokrasi tartışmalarında dört farklı kesimden, iki farklı yaklaşım söz konusudur. İslam'ın demokrasi ile bağdaşmadığını düşünen grup içerisinde hem İslamcılar, hem de Batılı sosyal bilimci isimler mevcuttur. Batılı sosyal bilimcilerin görüşlerinin dayanakları, Kuran'ın metinlerinin analizi çerçevesinde şekillenmektedir. Buna göre, İslam/Kuran özündeki farklılıklardan dolayı demokrasiyle bağdaşamaz. Demokrasi karşıtı İslamcılar da benzer bir yaklaşıma sahiptir. İslami yönetimin Allah'ın hâkimiyeti olduğunu, demokrasinin ise kulun hâkimiyeti olduğunu, dolayısıyla bu iki yönetim biçiminin özsel bir zıtlık taşıdığını ileri sürmektedirler.



İslam'ın demokrasi ile bağdaşabileceği görüşü de hem İslamcılar hem de az sayıda olsa da, Batılı sosyal bilimciler arasında taraftar bulmuştur. Bu görüşün temel argümanı ise demokrasinin zorunlu olarak aydınlanma değerlerine dayalı, laik ve liberal bir yönetim biçimi olmasının gerekmediğidir. İnsani tecrübeler, İslami değerlere doğrudan ters düşmedikleri sürece faydalanmakta sorun yoktur. Nitekim Hz. Peygamber "İlim Çin'de bile olsa alınır" buyurmaktadır (Beyhaki, 1410: 253). Demokrasinin İslam ile ters düştüğü değerleri almak yerine İslami değerler çerçevesinde farklı bir yorumunu ortaya koymak mümkündür. İslam'ın tek bir yorumu olmadığı gibi, demokrasinin de tek bir uygulama ve anlam biçimi yoktur. Dolayısıyla, İslami bir çerçevede demokrasi mümkündür.

İslam demokrasi tartışmalarına genel olarak bakıldığında, en önemli tartışma boyutunun, hâkimiyet meselesinde odaklandığı görülmektedir. En ciddi tartışma da bu kavram etrafında dönmektedir. Demokrasi karşıtlarına göre, hâkimiyeti "kayıtsız şartsız millete" veren bir yönetim, İslami bir yönetim olamaz. Onlara göre, Kuran'da birçok ayet, çoğunluğa uyulduğu halde insanın sapacağını belirtir. Demokrasiyi savunan gruba göre ise Allah'ın yasalarına dayanan bir demokratik sistem, İslami bir sistem olabilir. Müslümanlar, liberal ve laik bir felsefi arka plana dayanan demokrasi uygulamak zorunda değildir. Kendi değerleri çerçevesinde bir demokrasi inşa etmelidirler.

Bu noktada demokrasiye ilişkin anlama biçiminde farklılık göze çarpmaktadır. Birinci gruba göre demokrasi sadece bir yönetim mekanizması değil, aynı zamanda bir yaşam tarzı, klasik Yunan tecrübesi, aydınlanma ve onun getirmiş olduğu hümanizm felsefesi üzerinden oluşturulmuş bir yaşam felsefesidir. Temel dayanağı hümanizm ve liberal değerlerdir. İkinci grup ise demokrasiyi daha ziyade bir yönetim mekanizması olarak tanımlamaktadır. Nasıl ki liberal demokrasi veya sosyal demokrasi varsa, İslami bir demokrasi de mümkündür. Cabiri'ye göre demokrasi beşeri egemenlikte ortaklıktır. Dolayısıyla Allah'ın egemenliğine ortak olmak gibi bir durum söz konusu değildir.

Tartışmaların bir diğer problemi ise metin merkezli okuma ile tarihsel tecrübenin getirdiği pratikler üzerinden yapılan bir okuma farkıdır. Demokrasi karşıtı grup, İslam'ın demokrasi ile uyuşmadığı tezini temellendirmek için Kuran ve sünnetten deliller getirmektedir. Örneğin Maide suresi 44. Ayette geçen "Allah'ın hükümleriyle hükmetmeyenler kâfirlerdir" mealindeki ayet, bu grubun ana dayanaklarından birisini teşkil etmektedir. Bu ve benzeri ayet ve hadislerle görüşlerini desteklemeye çalışmaktadırlar. İkinci grup ise saha çok pratikler üzerinden hareket etmekte ve Hz. Peygamber ile ilk dört halifenin uygulamalarını merkeze almaktadırlar. Buna ek olarak tarihsel tecrübe ile demokratik olmayan saltanat rejimlerinin yaşattığı sıkıntıları belirterek, demokratik olmayan bir



siyasi yapının, kolaylıkla despotik bir rejime dönüşebildiğini örnekler çerçevesinde delillendirmeye çalışmaktadır.

Genel olarak tarihsel süreç içerisinde yapılan okumalarda, İslam dünyasında demokrasi yanlısı görüşlerin güç kazandığı görülmektedir. İslamcılığın doğuşunda “hükümet-i meşruta” bağlamında yapılan tartışma ve talepler, bir dönem yaşanan olumsuz bakıştan sonra özellikle 1980’lerden sonra demokrasiye yönelik olumlu bir tavır çerçevesinde ivme kazanmıştır.

Bu olgunun iki önemli sebebi olduğu öne sürülebilir. Birinci sebep, demokrasi konusunda İslamcıların yaşadıkları tecrübelerdir. Hem kişisel hayatlarında hem de ülkelerinin genel seyrinde asıl sorunun demokrasinin varlığı değil, yokluğu olduğu daha net biçimde görülmektedir. Bu anlamda demokrasi İslamcılar için bir var oluş zemini ve sığınak vazifesi görmüştür. Yıldırım’ın (2014: 40) da ifade ettiği gibi, demokrasi “İslamcılar için sistem karşısında var olma araçlarının en faydalısı hatta en tercihe sayan olandır.” Bu ifade, demokrasinin İslamcılar açısından önemini göstermektedir.

İkinci önemli etken, Batı dünyasının düşünsel anlamda yaşadığı kriz sürecinde modernliği yönelik eleştirileri ortaya koyan Post-modernitenin İslamcılık açısından bir eleştiri imkânı yaratması ve liberal değerlerin keşfedilmesidir. Bu dönemde İslamcılar entelektüel açıdan önemli mesafeler kat etmiş modernlik, postmodernlik, liberalizm ve demokrasi gibi konular üzerinde daha ayrıntılı çalışmış ve daha derinlikli düşünceler üretmeye başlamıştır.



Kaynakça

Adanalı, A. H. (2010), İslam ve Demokrasi, *Evrensel Mesajlar: İslam'a Giriş*, M. Paçacı (Ed.), (441-450), İstanbul: Yeni Şafak Kültür Armağanı.

Ahmad, İ. (2012), Demokrasi ve İslam, *Journal of Islamic Research*, C.23, S. 2, (79-88).

Akçura, Y. (2011), *Üç Tarzı Siyaset*, O. Bensoy, (Haz.), Ankara: Kilit Yayınları.

Aktay, Y. (1999), Sınırlara Sığmayan Demokrasi ve İslam, *İslamiyat*, C.2. s.2, ss. 39-52.

Akşit, B. vd. (2012), *Türkiye'de Dindarlık: Sosyal Gerilimler Ekseninde İnanç ve Yaşam Biçimleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Albayrak, Ş. (20 Temmuz 2013), Demokrasi için Laiklik Şart mı?, <http://haber.star.com.tr/acikgorus/demokrasi-icin-laiklik-sart-mi/haber-774073> adresinde alınmıştır. Erişim Tarihi: 08.03.2015.

Anonim, (2010), *Hizb-ut Tahrir*, <http://www.hilafet.com/html/ktplr/ktplr.html>, Erişim Tarihi: 22.10.2014.

Apak, A. (2014), İslam Tarihi Boyunca Selef ve Selefilik Kavramlarının Anlam Serüveni, *Tarihte ve Günümüzde Selefilik Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi*, İ. Kurt, S. A. Tüz (Haz.), (39-50), İstanbul: Ensar Neşriyat.

Apaydın, H.Y. (2000), İctihad, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (432-445), C. 21, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Aydın, M. (2000), Din, Siyaset ve Demokrasi, *İslam ve Demokrasi*, A. Bardakoğlu, İ. Kurt, S.A. Tüz (Ed.), (39-52), İstanbul: Ensar Neşriyat.

Azimli, M. (2012), *Halifelik Tarihine Giriş: Başlangıcından IX. Asra Kadar*, Konya: Çizgi Yayınları.

Baz, A. (2014), Demokrasi, Seçimler ve Bu Sistemlerde Çalışmanın Hükümü, <http://islamqa.info/tr/107166> adresinden alınmıştır. Erişim Tarihi: 09.12.2014.

Beyhaki, (1410), *Şuab'ul-İman*, Beyrut; Akt: <http://www.sorularlaislamiyet.com/qna/124310/ilm-cinde-de-olsa-aliniz-hadisinin-ravi-zincirinin-yer-aldigi-kaynagi-verir-misiniz.html> adresinden alınmıştır. Erişim Tarihi: 05.05.2015.

Bin Nebi, M. (1992), *İslam ve Demokrasi*, (2. Baskı), E. Göze (Çev.), İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Black, A. (2010), *Siyasal İslam Düşüncesi Tarihi: Peygamberden Bugüne*, S. Çalışkan, H. Çalışkan (Çev.), Ankara: Dost Yayınları.

Cabiri, M. A. (1997), *İslam'da Siyasal Akıl*, V. Akyüz (Çev.), İstanbul: Kitabevi Yayınları.



Cabiri, M. A. (2001), *Çağdaş Arap/İslam Düşüncesinde Yeniden Yapılanma*, A. İ. Pala, M. Ş. Çıkar (Çev.), Ankara: Kitabiyat Yayınları.

Cabiri, M. A. (2009), *Democracy, Human Rights and Law in Islamic Thought*, New York: I. B. Tauris Pub.

Cedan, F. (1989), *Çağdaş Arap Dünyasında İslami Yönetim Tartışmaları*, M. Yolcu (Çev.), İstanbul: Yöneliş Yayınları.

Çağan, K. (2008), "Modern Bir İdeoloji Olarak İslamcılığın İcadı", *İdeoloji*, (Ed.) K. Çağan, (351-384). Ankara: Hece Yayınları.

Çağlayan, S. (2011), *Müslüman Kardeşlerden Yeni Osmanlılar'a İslamcılık*, (İkinci Baskı), İstanbul: İmge Yayınları.

Çapık, K. (2014), Sevimsiz Kavram Demokrasi, *Umran Dergisi*, S. 240, (56-63).

Dağ, A.E. (2009), Hasan El-Benna, (4. Baskı), İstanbul: İlke Yayınları.

El-Benna, H. (1948), Peace in Islam, *Shihaab*, Montly Magazin, http://www.teachislam.com/dmdocuments/seerah_peace_in_islam_hassan_a_l-banna_.pdf Erişim Tarihi: 25.11.2014.

El-Benna, (1987), *Hasan El-Benna Konuşuyor (Davetin Esasları-Gençliğin Meseleleri)*, İ. Ataç, (Haz.), Konya: Esra Yayınları.

El-Karadavi, Y. (1996), *Çağdaş Meselelere Fetvalar-4*, (Birinci Baskı), V. İnce (Çev.), İstanbul: Tahir Yayıncılık.

El-Katip, A. (2010), *Sünni Siyasal Düşüncenin Gelişimi: Demokratik Hilafete Doğru*, M. Coşkun (Çev.), İstanbul: Mana Yayınları.

El-Makdisi, (2010), *Demokrasi Bir Dindir*, (3. Baskı), S. Yılmaz (Çev.), İstanbul: Şehadet Yayınları.

El-Muhacir, A. (1434 H.), *İslam'ın Hareket Metodu-1*, E. Aslan (Çev.), İstanbul: Hak Yayınları.

El-Verdani, S. (2011), *Mısır'da İslami Akımlar*, H. Açar vd. (Çev.), İstanbul: Fecr Yayınları.

Es-Sahmerani, E. (2000), Nazariye ve Günümüz Arap Dünyasındaki Tatbikatı Açısından İslam ve Demokrasi, *İslam ve Demokrasi*, A. Bardakoğlu, İ. Kurt, S.A. Tüz (Ed.), (179-202), İstanbul: Ensar Neşriyat.

Es-Suri, E. S. (2013), *Demokrasi Dini*, M. Gezenler (Çev.), Konya, Şehadet Yayınları.

Esposito, J.L. (1994), Demokrasi, İslamcı Hareketler ve Devlet, *İslam ve Demokrasi*, TÜSES (Haz.), İstanbul: TÜSES Yayınları.

Esposito, J.L. ve Voll, J.O. (1998), *İslamiyet ve Demokrasi*, A.Fethi (Çev.). İstanbul: Sarmal Yayınevi.



Farabi, (2013), *İdeal Devlet*, (5. Baskı), A. Arslan (Çev.), İstanbul: Divan Kitap.

Fukuyama, F. (1992), *Tarihin Sonu mu?*, *Tarihin Sonu mu*, Y. Kaplan (Haz.), Kayseri: Rey Yayınları.

Fukuyama, F. (1993), *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, Z. Dicleli (Çev.), İstanbul: Simavi Yayınları.

Gannuşi, R. (2010), *Laiklik ve Sivil Toplum*, G. Topçu (Çev.). İstanbul: Mana Yayınları.

Gannuşi, R. (2013), *İslam Devletinde Kamusal Özgürlükler*, O. Tunç (Çev.). İstanbul: Mana Yayınları.

Gencer, B. (2012), *İslam'da Modernleşme 1839-1939*, (ikinci baskı), Ankara: Doğu-Batı Yayınları.

Guida, M. & Çaha, Ö. (2013), *İslamcılık, Dünya'da ve Türkiye'de Siyasal İdeolojiler*, Ö. Çaha, B. Şahin (Der.), (564-620), Ankara: Orion Yayınları.

Huntington, S. P. (2006a), *Medeniyetler Çatışması mı?*, *Medeniyetler Çatışması*, (23-51), M. Yılmaz (Der.), M. Çalık (Çev.), Ankara: Vadi Yayınları.

Huntington, S. P. (2006b), *Cevap: Medeniyetler Çatışması Değilse Nedir? Soğuk Savaş-Sonrası Dünyanın Paradigması*, *Medeniyetler Çatışması*, (76-88), M. Yılmaz (Der.), M. Çalık (Çev.), Ankara: Vadi Yayınları.

Huntington, S. P. (2006c), *Huntington'un Türkiye'de verdiği Konferans*, *Medeniyetler Çatışması*, (171-179), M. Yılmaz (Der.), M. Çalık (Çev.), Ankara: Vadi Yayınları.

İşcan, M. Z. (2012), *Selefilik: İslami Köktencilik'in Tarihi Temelleri*, İstanbul: Kitap Yayınları.

İzzeti, E. (2014), *İslam'da Siyaset Teorisi*, Y. Demirkıran (Çev.), İstanbul: İnsan Yayınları.

Kara. İ. (2014), *İslamcıların Siyasi Görüşleri 1: Hilafet ve Meşrutiyet*, (3. Baskı), İstanbul: Dergah Yayınları.

Karaman, H. (2003), *Dinin Devlet Talebi Bir Zorunluluk Olduğu İçin Vardır*, *Bilgi ve Düşünce*, Söyleşi Mehmet Gündem, Yıl.1, S.4, (48-54).

Keskin, İ. (2009), *Bir Yapısalcı Olarak Muhammed Abid el-Cabiri'de Din-Kültür İlişkisi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Bursa.

Kışlakçı, T. (2010), *Mevdudi*, (3. Baskı), İstanbul: İlke Yayınları.

Kutup, S. (2007a), *İstikbal İslam'ındır*, H.F. Ulus (Çev.), İstanbul: Hikmet Neşriyat.



- Kutup, S. (2007b), *İslam'da Sosyal Adalet*, H. Ünal (Çev.), İstanbul: Hikmet Neşriyat.
- Mevdudi, E.A. (1991), *Kuran'a Göre Dört Terim*, (17. Baskı), O. Cilacı, İ. Kaya (Çev.), İstanbul: Beyan Yayınları.
- Mevdudi, E.A. (1997), *İslam'da Siyasi Sistem*, (4. Baskı), A. Seçkin (Çev.). İstanbul: Özgün Yayınları.
- Mücahit, H. T. (1995), *Farabi'den Abduh'a Siyasi Düşünce*, V. Akyüz (Çev.), İstanbul: İz Yayınları.
- Nafi, B.M. (2012), *İslamcılık*, B. Aldiyai (Çev.), İstanbul: Yarın Yayınları.
- Osman, F. (1991), *İhvan, İslam ve Demokrasi*, A. Ünlü (Haz.), İstanbul: Endülüs Yayınları.
- Şahin, B. (2006), Is Islam an Obstacle to Democratization in the Muslim World? The Debate of the Compatibility of Islam and Democracy Revisited, *Bilig*, (189-206), Spring, Number: 37.
- Özek, A. (2000), Açılış Konuşmaları: Neden İslam ve Demokrasi, *İslam ve Demokrasi*, A. Bardakoğlu, İ. Kurt, S.A. Tüz (Ed.), (12-20), İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Özkan, E. (1992), Teokrasi, *İktibas*, S. 157, (9-11).
- Parray, T. A. (2014), Contemporaneous Applicability of Malek Bennabi's Theory of Islam-Democracy Reconciliation by Tauseef Ahmad Parray, *Encompassing Crescent*, Monthly Magazine (online), <http://encompassingcrescent.com/2014/09/contemporaneous-applicability-ofmalek-bennabis-theory-of-islam-democracy-reconciliation-by-tauseef-ahmad-parray/> Adresinden alınmıştır. Erişim Tarihi: 17.12.2014.
- Ramazan, T. (2005), *İslami Yenilenmenin Kökenleri: Afganistan'dan el-Benna'ya Kadar İslam Islahatçıları*, A. Meral (Çev.), İstanbul: Anka Yayınları.
- Tamimi, A. (2000), Çağdaş Arap Dünyasında Demokrasiye Geçişin Önündeki Engeller, *İslam ve Demokrasi*, A. Bardakoğlu, İ. Kurt, S.A. Tüz (Ed.), (215-229), İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Tekin, Y.& Akgün, B. (2014), (2014), İslamcılar-Demokrasi İlişkisinin Tarihi Seyri, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 6: İslamcılık*, (5. Baskı) içinde (652-663), (Ed.) Y. Aktay, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Toplayıcı, M. (2010), İslam ve Demokrasi, *İslam ve Demokrasi*, (11-67), İstanbul: Yeni Asya Neşriyat.
- Touraine, A. (2011), *Demokrasi Nedir*, (5. Baskı), O. Kunal (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.



Türcan, T. (2010), Şura, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (230-235), C. 39, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Türköne, M. (2011), *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, İstanbul: Etkileşim Yayınları.

Uyanık, M. (1998), İslam ve Demokrasi ilişkisinin Mahiyeti: Muhammed Abid Cabiri'den Hareketle Bir Okuma, *Türkiye Günlüğü*, (39-60), S. 51, https://www.academia.edu/2319608/%C4%B0slam_ve_Demokrasi_%C4%B0l%C5%9Fkisinin_Mahiyeti adresinden alınmıştır. Erişim Tarihi: 08.12.2014.

Yenigün, H.İ. (23 Ekim 2013), İslami Demokrasinin Siyasi Ontolojisi, http://www.bisav.org.tr/yayinlar.aspx?module=makale&yayinid=202&menuID=3_3&yayintipid=3&makaleid=1224 adresinden alınmıştır. Erişim Tarihi: 09.01.2015.

Yorulmaz, Ö. (1978), İslam Konuşulmalı, *Şura*, S. 17, (13).

Yıldırım, A. (2006), "Kelamcıların Devlete ve Milli Güvenliğe Yaklaşımları", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum, S. 26, (95-106).

Yıldırım, E. (2013), İslamcıların Demokrathğı, *Umran Dergisi*, S. 240, (26-49).

Yılmaz, M. (2006), *Medeniyetler Çatışmasına Giriş, Medeniyetler Çatışması*, (10. Baskı), M. Yılmaz (Der.), Ankara: Vadi Yayınları.

